

METEÔROLOGİKA IV'ÜN JENEOLOJİSİ: METNİN ARISTOTELES'E NİSPETİ, TERCÜMELERİ VE İBN SİNA'NIN *EL-EF'ÂL VE'L-İNFİ'ÂLÂT*I*

Nur Muhammed ŞAHİN

nurmuhammedsahin@gmail.com

0000-0001-7181-7198

Öz

Bu makalede, Aristoteles'in (ö. M.Ö. 322) doğa felsefesi külliyyatı kitaplarından biri olan *Meteôrologika*'nın dördüncü kitabına odaklanılacaktır. İlk kısımda, kitabın felsefe tarihi içerisindeki yerini dikkate alan bir okumayla, esere dair otantiklik tartışmalarına değinilecektir. Burada, eserin antik şârihler nezdindeki konumuna ve modern dönem felsefe tarihçilerinin yorumlarına yer verilerek kısa bir otantiklik tartışması yapılacaktır. Kitaba dair genel bir panorama sunulduktan sonra, söz konusu eserin öncelikle Grekçe ve Latince şerhler ışığında Arapça tercümelerine geçilecektir. Burada İskender el-Afrodisi'nin (ö. M.S. III. yüzyıl) ve Olympiodorus'un (ö. M.S. VI. yüzyıl) şerhi analiz edilecek, akabinde diğer Latince tercümeler ve şerhler zikredilecektir. Üçüncü bölümde *Meteôrologika* IV'ün Arapçaya intikal

305

Dîvân *DISİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*
Araştırma Makalesi

Cilt 30 sayı 59 (2025/2): 305-332

Gün. Tar.: 25.04.2025

Kabul Tar.: 24.05.2025

Yay. Tar.: 25.07.2025

doi: 10.20519/divan.1683542

* Bu makale, yazarın Prof. Dr. Eşref Altaş danışmanlığında tamamladığı “İbn Sînâ'nın Doğa Felsefesinde Etki ve Edilgi” başlıklı doktora tezinden türetilmiş ve ilgili bölümler yeniden yapılandırılarak güncellenmiştir.

aşamasında metnin yeniden inşa sürecine odaklanılacaktır. Bu kısımda özellikle Yuhanna b. Bitrik'in (ö. yaklaşık 840) *el-Âşâru'l-'ulviyye* tercümesi merkeze alınarak, tercüme *Meteôrologika* IV ile karşılaştırılacaktır. Bu tercüme faaliyetinin doğrudan bir dilsel aktarım ameliyesi olmak yerine tercüme edilen dilde yeniden ihdas edilen yapısal ve ıstılahi özelliklerine vurgu yapılacaktır. Son kısımda ise hem metnin hem de mesailin İbn Sina'daki (ö. 1037) karşılığı olarak telakki edilmesi gereken İbn Sina'nın *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* kitabı tasviri ve tahlili bir incelemeye tabi tutulacaktır. Burada kitabın İbn Sinacı doğa felsefesindeki konumuna ve birkaç müşterek meseleye atıfta bulunulacaktır. Ardından, İbn Sina'nın özgün katkılarına değinilecek, nihayet *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* kitabı baz alınarak, İbn Sina'nın Aristotelesçi geleniğin hem takipçisi hem de özerk bir yeniden yorumlayıcısı olarak dikkate alınması gerektiği iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, *Meteôrologika*, İbn Sina, doğa felsefesi, otantiklik, nitelik.

GİRİŞ

Meteôrologika, Aristotelesçi doğa felsefesi külliyatı içerisinde, onun diğer eserlerine nazaran daha az çalışılmış ve kitabın bilhassa IV. bölümü itibarıyla otantikliği tartışılarmış bir metin olma özelliğini haizdir. Aristoteles'in doğa felsefesi nazariyesi, genel olarak onun *Füsikê Akroasis* (*Fizik*), *Peri Geneseôs kai Fthoras* (*Oluş ve Bozuluş Üzerine*) ve *Peri Uranu* (*Gökyüzü Üzerine*) gibi temel eserleri ekseninde inşa edilirken, *Meteôrologika* kitabı, yeryüzünde ve gökyüzünde gerçekleşen doğal fenomenleri ihtiva eden içeriğiyle doğa felsefesi içerisinde bir sınır işlevi görmektedir. *Meteôrologika* IV, genel içeriği, konu edindiği nitelik teorisi ve dört unsurun birleşimiyle oluşa-gelen maddelerin tahlilinde sistematik olarak vazedilen mizaç teorisi sebebiyle Aristoteles'in (ö. M.Ö. 322) doğa felsefesinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Bütün bunlara rağmen dördüncü bölümün *Meteôrologika*'daki varlığı, içeriğinin ilk üç kitapla doğrudan paralellik arz etmemesi sebebiyle şüpheyile karşılanmış, bu sebeple otantiklik tartışmalarından kaçamamıştır. Bu tartışmalar, antik şârihlerden modern yorumculara uzanan geniş bir tartışma yelpazesi içerisinde süregelmiştir. Antik Çağ şârihlerinden İskender el-Afrodisi (ö. M.S. III. yüzyıl) ve Olympiodorus (ö. M.S. VI. yüzyıl), kitabın diğer bölümlerin devamı niteliğinde vazedilen konumuna dair çeşitli görüşler serdetmiştir. Modern dönem felsefe tarihçilerinden Hammer-Jensen, Furley, Gottschalk ve Lewis gibi araştırmacılar ise eserin muhtevası, linguistik özellikleri ve nazari tutarlılık açısından eserin Aristoteles'e nispetini tartışmıştır.

Bu makale, sözü edilen tartışmaları üç ana sacayağı ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır: (i) *Meteôrologika* IV'ün Grekçe versiyonlarından müteşekkil geleneği ve şerhleri, (ii) Arapça tercüme geleneği içerisinde Yuhanna b. Bitrik'in (ö. yaklaşık 840) çevirisi ve bu çevirinin yapısal tahlili, (iii) İbn Sina'nın (ö. 1037) *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* adlı eseri merkezinde *Meteôrologika* IV'ün İslam felsefesi içindeki yeniden inşa çabası. Bu çerçevede, eserin otantikliğine ilişkin tartışmaların yalnızca filolojik değil aynı zamanda doktrinel ve teorik bir karakter taşıdığı savunulacaktır. Nihayetinde ise, *Meteôrologika* IV'ün sadece Aristoteles'in düşüncesi içindeki değil, aynı zamanda onun İslam felsefesi bağlamındaki tesirini de gözler önüne sermek amaçlanmaktadır.

1. ARISTOTELES'İN DOĞA FELSEFESİ KÜLLİYATINDA METEÔROLOGIKA IV'ÜN YERİ

Aristoteles'in doğa felsefesi külliyyatı genel olarak *Füsikê Akroasis* (Fizik), *Peri Uranu* (Gökyüzü Üzerine), *Peri Geneseôs kai Fthoras* (Oluş ve Bozuluş Üzerine), *Meteôrologika* (Meteoroloji), *Peri Psükhês* (Nefs/Ruh Üzerine), *Parva Naturalia* (Kısa Fizik Risaleler) ve biyoloji külliyyatı eserlerinden müteşekkildir. Doğa felsefesine dair telif edilen bütün bu eserler, dikkatli bir gözle bakıldığında Aristoteles tarafından sistematik bir hiyerarşi içerisinde inşa edilmiştir. Bu eserler arasında zikredilen *Meteôrologika*'yı hem semavi olaylara hem de yeryüzü olaylarına dair meseleleri konu edinmesiyle her iki alem arasındaki geçişliliğin takip edilebildiği bir ara kitap olarak konumlandırmak mümkündür.

Aristoteles'in *Meteôrologika* isimli eseri, doğa felsefesi külliyyatının bir parçası olarak dört kitap şeklinde tasnif edilmiştir. İlk üç kitapta esas olarak semavi ve arazi doğa olaylarının meydana gelişine dair sistematik bir açıklama geliştirilir.

Birinci kitapta, oluş, bozuluş ve dönüşüm gibi doğadaki değişim biçimlerinin teorik altyapısı vazedilmektedir. Bu bağlamda toprak, su, hava ve ateşten oluşan dört unsur teorisi ortaya konarak, bu unsurların sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık gibi karşıt nitelikler aracılığıyla birbirine dönüşüm süreçleri irdelenmektedir. Ayrıca bu unsurların doğal mekanlarına yönelik meyilleri ve semavi cisimlerin tesiriyle bu dönüşümlerin gerçekleşme sürecinin işleyişi üzerinde durulmaktadır.

İkinci kitap, içeriği itibarıyla atmosferde gerçekleşen olaylara daha fazla odaklanmaktadır. Güneşin etkisiyle değişime uğrayan ve yükselerek buharlaşan suyun tekrardan yükselip atmosferin soğuk katmanlarında yoğunlaşarak dönüştüğü evreler konu edinilmektedir. Bu değişim sürecinin farklı evrelerinde meydana gelen yağmur, dolu, kar, çiy ve kırağı gibi yağış biçimlerinin doğada oluşma koşulları, rüzgarların yön ve nedenleri, depremler ve yeraltından çıkan buharların etkileri gibi tabii fenomenler belirli bir düzen içerisinde ele alınmaktadır.

Üçüncü kitapta ise doğada nispeten daha az görülen karmaşık tabiat olayları konu edilmektedir. Bunlar arasında şimşek, yıldırım, gök gürültüsü, ateş topu, meteor ve kuyruklu yıldızlar gibi atmosferde gerçekleşen ve optiğin de konusu olan fenomenlerin meydana geliş fiziksel ilkeler ışığında açıklanmaktadır. Aynı şekil-

de gökkuşağı, hale ve yalancı güneş gibi ışık kırılmasına ilişkin optik olaylar da sağduyuya dayalı gözlem ve akıl yürütme yöntemleriyle ele alınarak, tabiatla oluşa-gelen ve doğaüstü veya olağanüstü olarak telakki edilen olayların tabii nedenlerle açıklanabileceği iddia edilmektedir.

Meteôrologika I-III'ün yazılış gayesi, Aristoteles'in tabii alemin işleyişine dair geliştirdiği teleolojik ve hiyerarşik evren tasavvuru çerçevesinde, sema ve arz arasında neden-sonuç ilişkisi içerisinde sürekli devam eden ve belirli ilkelerle açıklanabilen bir etki-edilgi mekanizması olduğunu temellendirmektir. Dolayısıyla *ne yerde ne gökte* veya *yerde olmayan, tam olarak gökte de var olmayan* yahut da her ikisi arasında *asılı duran* şey anlamlarını çağrıştıran *ta meteôra* kavramı üzerinden düşünüldüğünde bu kitap, sadece hava durumu bilgisi vermenin ötesine geçen, gökle yer arasında meydana gelen fiziksel olayları ele alan bir eser olma hüviyeti taşır.¹

Özetle, *Meteôrologika*'nın ilk üç kitabı elementlerin özellikleri, doğa olayları ve atmosferde gerçekleşen fenomenler üzerine sistematik açıklamalar sunar. Dördüncü kitap ise, daha özelde nitelikler kuramı, ikincil tabii niteliklerin tahlil edilmesi ve mizaç teorisi veya bileşik cisimlerin oluşumu gibi Aristoteles'in tabiat teorisinin ana omurgasını oluşturan meselelere yönelik özgün bir katkı sunmaktadır.

Kitabın aracı bir konumda olması, onun doğrudan Aristoteles'e ait olup olmadığına dair tereddütlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Zira IV. kitap, muhteviyatı itibarıyla önceki üç bölümün üslup ve doktrinsel yapısından nispeten farklılık göstermekte birlikte, unsurların nitelikleri ve mizaç teorisi hakkında farklı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu durum, dördüncü kitabın yazarının kim olduğuna dair soruşturmayı tartışmalı bir hale getirmiştir. Kitabın Aristoteles'in *Meteôrologika*'sının orijinal içeriğine mi dahil olduğu, yoksa Meşşai geleneğe mensup başka bir filozof tarafından mı yazıldığı sorusu hem Antik Çağ'da hem de modern literatürde güncelliğini korumaktadır.

Özellikle kitapta ele alınan birincil ve ikincil nitelikler ayrımı, Aristoteles'in *Füsikê Akroasis* ve *Ta Meta Ta Füsika* (*Metafizik*)'te geliştirdiği madde ve suret birlikteliğine dayalı hilomorfik ontolojinin fizik alemde sağduyu ile gözlemlenebilen somut fiziksel

¹ Otfried Höffe, *Aristotle*, ed. Anthony Preus, çev. Christine Salazar, SUNY series in ancient Greek philosophy (Albany: State University of New York Press, 2003), 70-71.

varlıklara uygulanmasını temellendirmeye yöneliktir. Bu yönüyle IV. kitap, Aristotelesçi doğa felsefesinin nazari olarak izah edilmiş altyapısını maddenin var oluş süreçlerine uygulanmasından ibarettir. Nazari olanın maddi aleme uygulanmasına yönelik bu süreç, *Meteôrologika*'nın Aristotelesçi doğa bilimlerinin sistematığında tamamlayıcı bir görev üstlenmesine sebebiyet verir.

Bu çalışma, Aristotelesçi külliyat içerisindeki *Meteôrologika* IV'ün konumunu sadece linguistik ve filolojik yönüyle irdelemeyi amaçlamamaktadır. Bilakis bu makale, aynı zamanda söz konusu kitabın mesailini doktrinel bağlamda değerlendirmeyi, ilgili literatürü izhar ederek metinsel geleneği takip etmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle kitabın doğa felsefesinde hangi kuramsal boşluğu doldurduğu ve hangi geleneksel kabullerle bağlantılı olduğu, ilerleyen çalışmalarla birlikte daha net biçimde açığa çıkarılabilecektir.

2. METEÔROLOGIKA'YA DAİR OTANTİKLİK TARTIŞMALARI: ANTİK ŞÂRİHLERDEN MODERN YORUMCULARA

Aristoteles'in *Meteôrologika* adlı eseri, yukarıda sözü edildiği üzere, ilk üç bölümü itibarıyla neredeyse hiçbir içerik ve otantiklik tartışmalarına mevzubahis edilmemişken, dördüncü kitap hakkında tarihsel süreçte ciddi otantiklik şüpheleri ortaya çıkmıştır. Bu şüpheler, öncelikle antik şârihlerin metni konumlandırıdıkları yerlerin çeşitlilik göstermesiyle ortaya atılmıştır. Erken şârihlerin bir kısmı kitabın içerik ve bağlam itibarıyla *Peri Geneseôs kai Fthoras* ile paralellik gösterdiğini iddia ederken, diğer bir kısmı onu *Meteôrologika* külliyatı içerisinde tutarlı müstakil bir eser olarak kabul etmiştir. Modern dönemde yapılan filolojik ve kuramsal analizler, bu metnin Aristoteles'e nispet edilip edilemeyeceği yönündeki tartışmaları daha da derinleştirmiştir. Aşağıda bu tartışmalara yönelik antik şârihlerin ve modern yorumcuların tutumlarına değinilecektir.

2.1 Antik Şârihlerin Değerlendirmeleri

Özellikle Antik Çağ şârihleri arasında *Meteôrologika* IV'ün otantikliğine dair yapılan yorumlar çeşitlilik göstermektedir. Metnin otantikliği tartışmaları üç ana görüş etrafında şekillenmektedir: (i) metnin otantikliğini kabul eden ama içeriği kitabın gerisiyle uyum-

suz bulan; (ii) metnin otantikliğini kabul eden ancak Aristotelesçi külliyatta tasnif edilen yerini şüpheli bulan; (iii) metnin otantikliğini kabul eden ve içeriğini öncesiyle tutarlı bulan. İlk görüşü İskender el-Afrodisi, ikinci görüşü Olympiodorus, üçüncü görüşü ise Ammonius (ö. yaklaşık M.S. 517/526) savunmaktadır.

Aristoteles'in en yetkin şârihlerinden biri olarak kabul gören İskender el-Afrodisi, bu kitabı Aristotelesçi doğa felsefesi literatürü içerisinde konumlandırmaktadır. Ancak kitabın içeriğini doğrudan *Meteôrologika*'nın bir parçası olarak değerlendirmekten kaçınmakta, dördüncü kitabı, kitabın geriye kalanında işlenen konularla uyumlu görmemektedir.² Diğer taraftan aynı eseri *Peri Geneseôs kai Fthoras* ile bir arada konumlandırırsa da eserin içeriğinin *Peri Geneseôs kai Fthoras*'den de ayrıştığını düşünür.³ Dolayısıyla İskender'e göre, *Meteôrologika*'nın son bölümü olan dördüncü kitap ne ilk üç bölümle ne de *Oluş ve Bozuluş Üzerine* ile uyumlu bir kompozisyon olma özelliği göstermektedir. Söz konusu kitaplarla tematik bütünlüğe hâlel getirebileceğini düşündüğü IV. kitap, onun gözünde eseri kıymetsiz gördüğü anlamına gelmemektedir. Bunun yerine kitabın, Aristotelesçi gelenek içinde muhtemelen bağımsız müstakil bir risale olabileceğini akla getirmektedir. İskender'in bu yorumu, onun metne mesafeli ve temkinli yaklaşmasına sebep olmakla birlikte, bu tutumun eserin otantikliği bağlamında ve Aristotelesçi doğa felsefesi hiyerarşisi içerisinde IV. kitabın konumuna yönelik nasıl tavır aldığını temellendirmektedir.

Kendisi ile çağdaş olmayan ancak İskender'den etkilendiği bilinen bir diğer önemli şârih olan Olympiodorus, *Meteôrologika IV*'ün *Peri Uranu* ile *Peri Geneseôs kai Fthoras* arasında tasnif edilmesi gerektiğini düşündüren bir duruş sergiler.⁴ Bu bağlamda, eserin özgünlüğüne dair Olympiodorus'un ortaya attığı herhangi bir şüpheden söz edilemez. Ancak, aksine kitabın muhteviyatındaki meselelerin Aristotelesçi doğa felsefesi tasarısı içerisindeki yerini tekrardan tartışmaya koyulur. Böylece Olympiodorus, IV. kitaba yönelik şüphelerini dile getirmekle birlikte, bu şüphelerin serdedilmesini kitabın otantikliğini doğrudan inkar etme olarak neticelen-dirmez. Bunun yerine, ortaya konulan şüpheler, kitaptaki mesailin

2 Alexander of Aphrodisias, *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology 4*, çev. Eric Lewis, Paperback Edition, Ancient Commentators on Aristotle (London; New Delhi; New York; Sydney: Bloomsbury Academic Publishing, 2014), par. 179, 1-7.

3 Alexander of Aphrodisias, *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology 4*, 9.

4 Alexander of Aphrodisias, *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology 4*.

Aristotelesçi sisteme aidiyetini tartışan bir vecihle ortaya atılmıştır. Şârihin bu tavrı, eserin kendine has içeriklerini kabul etmeyi gerektirirken, *Meteôrologika* IV'ün Aristotelesçi külliyyat içindeki tam konumunu net bir biçimde vazetmekten müstağni bir tutumu yansıtır.

Antik dönem şârihlerinden Ammonius ise *Meteôrologika* IV'ün ilk üç bölümden sonra gelen mevcut konumunu tutarlı bulmakta ve eserin işgal ettiği yeri savunmakta bir beis görmemektedir. Ona göre, ihtiva ettiği meseleler ve kuramsal bütünlük açısından IV. kitap *Meteôrologika* külliyyatına dahil edilmeyi hak etmektedir.⁵ Ammonius, kitabın Aristoteles'in sistemine dahil edilmesini hem tarihsel bir bağlamda hem de nazari bir meşruiyet üzerinden savunur. Bu çeşitlilik arz eden yorumlar, *Meteôrologika* IV'ün Antik Çağ'da herkes tarafından kabul gören sabit bir kanonik itibara sahip olmadığını, bilakis metnin hem muhtevası hem de doğa felsefesi içerisindeki pozisyonu açısından birbirinden farklılık gösteren şekillerde algılanabileceğini gözler önüne sermektedir. Bu farklılık arz eden değerlendirmeler, metnin otantikliğine ve tarihsel süreç içinde nasıl konumlandırıldığına da ışık tutmaktadır. Bu çerçevede, *Meteôrologika* IV, Orta Çağ İslam dünyasında tabiat felsefesi hiyerarşisi açısından tartışmalı bir konumda dikkate alınmak yerine, çoğunlukla müstakil bir eser olarak değerlendirilmiştir.

Kısaca değinmek gerekirse, söz konusu eser Orta Çağ İslam dünyasında yukarıdaki üç tavra benzer bir şekilde, müstakil bir konumda ele alınmıştır. *Meteôrologika* IV, Arapça çevirilerde genellikle *Kitâbü'l-Âşârü'l-'ulviyye* başlığı altında özgün bir kitap olarak telakki edilmiştir. Bu, bir açıdan metnin Antik şârihler nezdinde tartışmalı olan konumunun ve özellikle IV. kitabın I-III ile olan muhteva ve nazari uyumsuzluklarına dair dile getirilen şüphelerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Çünkü kitabın özellikle nitelikler, mizaç ve karışım gibi Aristotelesçi doğa felsefesi içerisinde tamamlayıcı fakat bağımsız bir kavramsal örgüye sahip konuları içermesi, onu doğa felsefesi külliyyatı içerisinde müstakil bir yere konumlandırmıştır. Bu bağlamda, çeviri süreciyle birlikte eserin yeni bir epistemolojik bağlam içinde tekrar konumlandırılması, dilsel ve kavramsal düzeyde de bir dönüşümü beraberinde getir-

5 Aktaran: Eric Lewis, bkz. Alexander of Aphrodisias, *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology* 4, 9; Olympiodorus, *Olympiodori in Aristotelis Meteora commentaria*, çev. Guilelmus Wilhelm Stüve, c. XII/II, *Commentaria in Aristotelem Graeca* (Berlin, Boston: De Gruyter, 2020), 6, 24-30, doi:10.1515/9783111621319.

miştir. Dolayısıyla eserin *Kitâbü'l-Âsârü'l-'ulviyye* başlığı altında müstakil bir metin olarak algılanması, yukarıda zikredilen antik dönemdeki tereddütlerin ve İslam düşüncesinin kendi kavramsal ihtiyaçlarına göre metni yeniden inşa etme eğiliminin bir sonucu olarak okunabilir.

Öyle görünüyor ki, eserin mesail bütünlüğüne dair İslam dünyasında bir farkındalığın olduğu aşıkardır ve fakat, antik dönem şârihlerinin aksine, İslam filozofları metnin Aristoteles'e aidiyetini doğrudan tartışmaya açmak yerine, kitabın muhtevasına ve teklif ettiği nazari imkanlara odaklanmışlardır. Bu sebeple Aristotelesçi metin doğrudan tercüme faaliyetinin bir nesnesi olmuş ve kitabın içeriği İslam felsefesi geleneğinde tartışıl原因 konuları zenginleşmiştir.

2.2 Modern Dönem Tartışmaları

Antik şârihlerin yanı sıra, modern dönemde de *Meteôrologika IV*'e dair tartışmalar yeniden alevlenmiştir. Bu tartışmaların ana eksenini esas olarak dört temel kategoriye ayrılabilir: (i) metnin otantikliğini reddedenler; (ii) metni Aristoteles'e nispet etmeyen ancak Meşşai geleneğe mensup bir başka müellife nispet edenler; (iii) metnin otantikliğini temkinli kabul eden ancak muhteva ve yapı itibarıyla birçok soruna işaret edenler; (iv) metnin Aristoteles'e ait olduğunu iddia edenler.

Metnin otantikliğini reddeden ilk grubun temsilcilerinden Solmsen, metnin yapısını düzensiz bulur. Ona göre metindeki mevzuların sıra düzeni dağınıktır. Ayrıca üçüncü kitabın sonunda kendisinden daha sonra bahsedilecek yeraltında gerçekleşen olaylara dair meselelerin IV. kitapta ıskalandığını belirtir. Diğer taraftan Empedokles'ten yapılan alıntılarda doğrudan eser adı vererek filozofun görüşlerini değerlendirmeye almıştır. Bu yazım tarzının, Aristotelesçi diğer kitaplarda alışlagelen bir şey olmadığını savunur. Bu sebeple metin üslup ve dil açısından Aristoteles'e nispet edilemez.⁶ Bu görüşün benzerini Coutant ve Pritchard Lee gibi araştırmacılar da savunmuştur. Onlara göre *Meteôrologika III*'ün son bahislerinde *buhar* konusunun işleneceğine dair verilen vaatler tutulmamıştır. Kaldı ki *buhar* meselesi diğer hiçbir Aristoteles metninde de ayrıntılı bir şekilde ele alınarak değerlendirilmemiştir.

6 Friedrich Solmsen, "Citations in Their Bearing on the Origin of 'Aristotle' Meteorologica IV", *Hermes* 113, sy. 4 (1985): 458, <https://www.jstor.org/stable/4476460>.

tir. Bu sebeple IV. kitap Aristoteles'e nispet edilmeden, -belki de- müstakil bir metin olarak dikkate alınmalıdır.⁷

İkinci grup, metni bir başka Meşşai filozofa nispet etme taraftarıdır. Hammer-Jensen, kitabın Aristoteles'e ait olamayacağını iddia etmiştir. IV. kitabın asıl müellifinin Theophrastos'un (ö. M.Ö. 287) halefi Lapsekili Straton (ö. M.Ö. 270)⁸ olma ihtimalini savunmuştur. Ona göre IV. kitap, Aristotelesçi ilkeleri müdafaa etmekten beridir. Kitabın müellifi mekanik ve atomcu iddiaları dikkate almaktadır. Bu sebeple kitap, bir nevi "Meşşai atomcu" sayılabilecek bir filozofun telif ettiği bir eser olma hüviyetini taşımaktadır.⁹ Aristoteles uzmanlarından Ross ve Jaeger bu iddiayı ihtiyatlı bir şekilde kabul etmenin yanı sıra eseri muayyen bir filozofa nispet etmekten kaçınmışlardır.¹⁰ Diğer yandan Gottschalk'ın mülâhazalarına göre söz konusu metin ya Theophrastos'a aittir ya da onun eserlerinden birinden derlenmiştir.¹¹

Üçüncü gruba ait araştırmacılar, metnin otantikliğini temkinli kabul eden ancak muhteva ve yapı itibarıyla birçok yapısal ve kavramsal soruna işaret edenlerdir. Strohm'a göre metinde birçok tekrar vardır. Ayrıca metin içi yapısal tutarsızlıklar ve çelişkiler, *güçler* kavramının hem fail hem de münfail kipte kullanılması ve Aristotelesçi doğa felsefesi nazariyesine aykırı düşen *gözenekler* kavramının dikkate alınması metnin sıhhatine hanel getirmektedir.¹² Strohm'a göre Aristoteles'e ait biyoloji metnindeki kimi pasajlarla *Meteôrologika* IV arasında tutarlılıklar bulunsa da bunların farklı şekilde anlaşılabilme veya bu pasajların metne sonradan

7 Alexander of Aphrodisias, *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology* 4, 9.

8 Stratonla ilgili geniş çaplı bir araştırma için bkz. Marie-Laurence Desclos ve William Wall Fortenbaugh, *Strato of Lampsacus: Text, Translation, and Discussion*, Rutgers University Studies in Classical Humanities, vol. 16 (New Brunswick, N.J: Transaction Publishers, 2011). Burada Sanders Straton'a nispet edilen kitap için açıkça pozisyon belirlemekten kaçınarak doğrudan Straton ile Aristoteles'in fikirlerini tartışmaya koyulur: "Burada, *Meteôrologika*'nın dördüncü kitabının bizzat Aristoteles tarafından mı yazıldığı yoksa daha sonraki bir Meşşai'nin, belki de Theophrastos'un eseri mi olduğu sorusu hakkında bir pozisyon almaya gerek yoktur." Kirk R. Sanders, "Strato on 'Microvoid'," *Strato of Lampsacus: Text, Translation, and Discussion*, ed. Marie-Laurence Desclos ve William Wall Fortenbaugh, Rutgers University Studies in Classical Humanities, vol. 16 (New York: Routledge, 2017), 273.

9 Aristotle, *Meteorologica*, çev. H. D. P. Lee, The Loeb Classical Library (London: Heinemann, 1952), xiv.

10 W. David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011), 32.

11 Ayrıntılar için bkz. H. B. Gottschalk, "The Authorship of *Meteorologica*, Book IV," *Classical Quarterly* c. 11, sy. 1-2 (1961): 67-79, doi:10.1017/s0009838800008399.

12 Solmsen, "Citations in Their Bearing on the Origin of 'Aristotle' *Meteorologica* IV," 449-50, 456.

dahil edilmiş olma ihtimallerini göz önüne alarak IV. kitabın otantikliğine ihtiyatlı yaklaşmayı benimsemektedir.¹³ Öte yandan Furey, kitabın otantikliğini kabul eden bir tutum sergilemesine rağmen, eserin *Meteôrologika*'nın geri kalanıyla yazım tarzı itibarıyla uyummadığını kabul etmektedir. Metnin girişindeki biyolojiye yönlendirici açıklamalar nedeniyle söz konusu kitabın bu külliyyatın bir parçası sayılmasının pekala muhtemel olabileceğini iddia eder.¹⁴ Ona göre, Strohm'un iddialarına benzer şekilde, *Meteôrologika IV* ile bazı Aristotelesçi biyoloji metinlerinin mesaili örtüşmektedir.¹⁵ Tabiatın açıklanmasında sıcak, soğuk, kuru ve yaş niteliklerine dayanan güçler kavramının¹⁶ kullanılması, Aristotelesçi doğa felsefesi doktrini ile örtüşen bir yaklaşımdır. Bu doktrin, doğayı bu temel niteliklerin etkileşimi üzerinden anlamayı hedefler.

Bütün bunlara karşı, son grubun temsilcisi olan Lewis, eserin Aristoteles'e aidiyetinde bir şüphe görmemektedir. Ona göre, yukarıda değinilen söz konusu *buhar* meselesi *Meteôrologika IV*'te işlenmiştir. Kitap, muhteva bakımından *Peri Geneseôs kai Fthoras* ile Aristotelesçi biyoloji külliyyatı arasında bir kavramsal *orta nokta* mesabesindedir. Bu da kitabın Aristoteles'e aidiyeti açısından güçlü bir delil olarak dikkate alınmalıdır.¹⁷

Bütün bu değerlendirmeler dikkate alındığında, *Meteôrologika IV*'ün otantikliğine dair farklı kanaatlerin bu kitabın Aristotelesçi doğa felsefesi sistematığı içerisindeki teorik ve epistemolojik konumundan hareketle şekillendiği görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu tartışma zemini, metnin hangi nazari boşluğu doldurduğu ve Aristoteles'in genel tabiat tasavvuru içindeki yeriyle yakından ilişkilidir. Kitapta ele alınan nitelikler ve mizaç kuramı gibi meselelerin ele alınma tarzı, bu mesailin sistematik ve teorik bir tutarlılık içerisinde sunulması, IV. kitabın Aristoteles'e aidiyetini savunmaya yönelik güçlü felsefi gerekçeler ortaya koymayı mümkün kılmaktadır.

13 Solmsen, "Citations in Their Bearing on the Origin of 'Aristotle' Meteorologica IV," 452-55.

14 Alexander of Aphrodisias, *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology* 4, 9.

15 Solmsen, "Citations in Their Bearing on the Origin of 'Aristotle' Meteorologica IV," 449.

16 Solmsen, "Citations in Their Bearing on the Origin of 'Aristotle' Meteorologica IV," 456.

17 Alexander of Aphrodisias, *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology* 4, 10-14.

3. METEÔROLOGIKA IV'ÜN GREKÇE VE LATİNCE ŞERHLERİ

Meteôrologika IV'ün tarihî seyir içerisindeki metinsel yolculuğu yalnızca eserin otantiklik tartışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Bu tartışmalar, kitabın şerh ve tercüme geleneği içerisinde kendine has müstakil bir yer edinmesine de sebebiyet vermiştir. Özellikle Antik Yunan ve Latin düşünce ortamında bu metne yönelik geliştirilen açıklamalar ve yorumlar, eserin geniş bir felsefi çevre tarafından içselleştirilme derecesini göstermekle beraber, Aristotelesçi tabiat teorisi zeminini inşa etmeye katkı sunması açısından da önem taşımaktadır. Şârihlerin değerlendirmeleri sadece metnin felsefi içeriğini gün yüzüne çıkarıp aydınlatmakla kalmamış, aynı zamanda onun Aristoteles'e ait olduğuna dair dolaylı bir tanıklık da sunmuştur.

3.1 İskender el-Afrodisi'nin Şerhi

Meteôrologika IV'ün en erken ve sistematik şerhinden biri İskender el-Afrodisi (Alexander of Aphrodisias) tarafından kaleme alınmıştır. Sadece IV. kitaba hasredilen bu şerh, *Commentaria in Aristotelem Graeca* (CAG) dizisinin III. cildinin ikinci kısmında, Michael Hayduck tarafından 1899 yılında yayımlanmıştır. İskender'in bu metne özel ilgi göstermesi, onun *Meteôrologika* IV'ü felsefi açıdan, -bir bakıma- bağımsız bir risale olarak değerlendirdiğinin bir göstergesidir. Şerh, metnin birçok bölgesinde Aristoteles'in terminolojisini açıklamaya yönelik kavramsal ayrıntılarla donatılmış olma özelliğiyle dikkat çeker. Metin, bilhassa içerdiği karışım, nitelikler ve bileşik cisimler teorisine dair pasajlarında, İskender'in metni şerh ederken aynı zamanda orijinal katkılarına da tanıklık etmektedir.

İskender'in şerhi, Guillaume de Moerbeke'nin 1286'da gerçekleştirdiği Latince çeviri yoluyla Batı Orta Çağ düşüncesine de aktarılmıştır. Bu tercüme, 1968 yılında A. J. Smet tarafından edisyonu tamamlanan *Alexandre d'Aphrodisias, Commentaire sur les Météores d'Aristote - Traduction de Guillaume de Moerbeke* başlığıyla yayımlanmıştır. Aynı metnin Alexander Piccolomini tarafından 1561'de yapılmış olan başka bir Latince edisyonu, 2010 yılında Cristina Viano'nun önsözüyle yeniden neşredilmiştir. Metni H. D. P. Lee 1952 yılında *Aristotle: Meteorologica* İngilizce'ye tercüme etmiştir. 1996 yılında da Eric Lewis tarafından *Alexander of Aphro-*

disias: On Aristotle's Meteorology 4 başlığıyla yeniden bir tercümesi yayımlanmıştır.

Meteôrologika IV, Latince dünyaya yukarıda ismi geçen çevirmenler vasıtasıyla aktarılmıştır. Guillaume de Moerbeke'nin yaptığı çeviri, metnin Aristoteles'in orijinal anlam dünyasına daha sadık bir biçimde Batı'ya tanıtılmasını sağlamış ve Thomas Aquinas gibi düşünürlerin bu metni referans almasına imkan tanımıştır. Alexander Piccolomini'nin çevirisi ise Rönesans döneminin klasik metinlere olan irtibatı doğrultusunda yorumlanan bir tarz tercih etmiştir.

Bu şerhin bilimsel dünyadaki etkisi sadece klasik filoloji sahasıyla sınırlı kalmamıştır. Eser, aynı zamanda Victor C. B. Coutant tarafından 1936 yılında hazırlanan *Alexander of Aphrodisias: Commentary on Book IV of Aristotle's Meteorologica* başlıklı doktora tezinde özel bir inceleme ve tahlile konu edilmiştir. Coutant, metni hem edisyon hem de içerik bakımından analiz etmiş ve İngilizceye çevirmiştir. Bu çeviri, Eric Lewis'in, R. Sorabji editörlüğündeki *Ancient Commentators on Aristotle* serisi içinde yer alan modern tercümesine zemin teşkil etmiştir.

3.2 Olympiodorus'un Yorumu

İskender'den birkaç yüzyıl sonra yaşayan Olympiodorus, *Meteôrologika*'nın tamamına dair bir şerh kaleme almıştır. Bu şerh, klasik şârihlerin telif tarzıyla kaleme alınmamış, dolayısıyla her pasajın tek tek açıklandığı bir yazım tarzı benimsenmemiştir. Bunun yerine metin, genel olarak özetleyici bir yapıya sahiptir. Eserin Grekçe orijinali günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, Huneyn b. İshak tarafından Arapçaya çevrilen versiyonu, *Şürûh 'alâ Aristû mefkûde fi'l-Yûnâniyye ve resâ'il uhrâ* içinde *Tefsîru Elemfidûrus li-Kitâbi Aristûâtîs fi'l-Âşâri'l-'ulviyye* adıyla Abdurrahman Bedevi tarafından 1971 yılında yayımlanmıştır.

Olympiodorus'un bu şerhi, metni başlıklar ve ek alt başlıklar halinde tasnif etmiş, her bir bölümün önce bir özeti sunulmuş, ardından nazari mülâhazalar verilmiştir. Yazar, Aristoteles'in metnine mutabık kalmaya gayret etmiş ve metnin dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Bu yapıyla Olympiodorus'un telif ettiği eser, klasik anlamda bir şerh veya haşiye olmaktan ziyade, teorik açıklamalara dayalı bir özet-metindir.

4. *METEÔROLOGIKA* IV'ÜN ARAPÇAYA İNTİKALİ: YUHANNA B. BITRİK TERCÜMESİ

Meteôrologika IV'ün İslam felsefe geleneğine intikali, İslam düşüncesindeki doğa felsefesi tasavvurunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Eserin Arapça çevirisinin müellifi olarak genellikle Yuhanna b. Bitrik zikredilmektedir. Ancak bu tercüme ameliyesinin ne zaman, hangi kaynak esas alınarak ve hangi tür yaklaşım tarzıyla gerçekleştirildiği tartışmaya açıktır. Petraitis ve Schoonheim, metnin Arapçaya aktarım sürecinde esas alınan bir ara Süryanice metin katmanının olup olmadığı ve tercümenin *mot à mot* bir tercüme mi yoksa yalnızca kavramsal zeminde bir tercüme mi yapıldığı sorularını sorarak eseri eleştiriye tabi tutmuşlardır.

Yuhanna b. Bitrik (ö. yaklaşık 840), Halife Me'mun döneminde rol almış ilk dönem mütercimlerindendir. Babası Yahya b. Bitrik gibi Yunancadan Arapçaya çeviriler yapmış, Galen, Hipokrat ve Aristoteles gibi müelliflerden birçok metni Arapçaya aktarmıştır. *Meteôrologika* çevirisini *el-Âşâru'l-'ulviyye* başlığıyla Arapçaya kazandıran Bitrik'in bu tercümesi, daha sonra İbn Sina, İbn Bacce ve İbn Rüşd gibi filozofların başvurduğu bir temel metin haline gelmiştir.

4.1. Süryanice Ara Katman Tartışması

Meteôrologika'nın Arapçaya aktarımında Süryanice bir ara çeviri katmanının olup olmadığı hususu da önemli bir tartışma başlığıdır. Petraitis'e göre, Bitrik zaman zaman sade bir dil kullanır. Ancak metin ıstılahi açıdan problemler barındırır. Bunun sebeplerinden birisinin, bu metni önceleyen bir Süryanice tercüme olduğunu iddia eder. Dolayısıyla Bitrik'in bu tercümesi, Süryanice metin esas alınarak gerçekleştirilmiştir.¹⁸ Ona göre metindeki bazı terimler Latince'den etkilenecek şekilde metne eklenmiştir. Dolayısıyla başka bir dilin izlerini taşıyan bir ara katmanın varlığından şüphe duymak gerekir. Bu sebeple mütercimin Süryanice bilen birisi olabileceği ihtimali üzerinde durur. Re'sûlaynî Sergius, metnin aktarım sürecinde bir ara mütercim olarak rol oynamış olsa gerektir.¹⁹ Ancak bu iddia da eleştiriye maruz kalmıştır.

18 Casimir Petraitis, *el-Âşâru'l-'ulviyye li-Aristûtâlîs = The Arabic Version of Aristotle's Meteorology* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1967), 55-56.

19 Petraitis, *el-Âşâru'l-'ulviyye li-Aristûtâlîs*, 54-55.

Pieter L. Schoonheim, bu iddiaya karşı ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini savunur. Çünkü ara katman olarak kabul edilecek olan Süryanice bir tercümenin varlığına dair somut bir yazma eserin henüz elde bulunmadığını söyler. Ayrıca, metindeki bazı Süryanice kökenli ifadelerin, o dönemde yaşayan ve çift dil bilen mütercimlerin kişisel tasarruflarından kaynaklanabileceğini belirtir. Bu sebeple, metnin direkt olarak ara katman Süryanice bir kaynaktan tercüme edildiği anlamına gelmeyeceği ihtimalini düşünmeye davet eder. Dolayısıyla, Schoonheim'in bu ifadelerinin işaret ettiğine göre, Arapça çevirinin doğrudan Grekçe metin üzerinden gerçekleşmiş olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.²⁰

4.2. Tercümenin Yapısı ve İçeriği

Yuhanna b. Bitrik'in tercümesi, Aristoteles'in *Meteôrologika* adlı eserinin tamamını kapsamakla birlikte, nevi şahsına münhasır bir içerik tanzimine yalnızca IV. kitap özelinde gayret gösterilmiştir. Petraitis'in *el-Âsâru'l-'ulviyye li-Aristûtâlîs = The Arabic Version of Aristotle's Meteorology* başlıklı tahkikli neşrine göre²¹, IV. kitap on iki bölümden oluşur. Aristoteles'in orijinal metnindeki konu sıralaması genel olarak muhafaza edilmiştir. Bununla birlikte, bazı pasajlarda verilen örnekler Aristoteles'in verdiği örneklerden farklılık göstermektedir. Kimi yerlerde ise Arapça metne özgün içerikler dâhil edilmekte, kitap muhteva itibarıyla yeni bir hüviyet kazanmaktadır.

Tercümede dört unsur teorisi, aktif ve pasif nitelikler, mizaç veya karışım, katılaşma, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk gibi terimler genellikle Aristotelesçi doğa felsefesi kuramının içerdiği terminolojiyle uyum içindedir. Öte yandan balmumu, peynir, idrar gibi örnekler Arapça metinde daha farklı bir tarzda kaleme alınarak, kimi zaman daha geniş çerçevede, kimi zaman da bağlama göre sadeleştirilmiş bir tarzda sunulur. Bu durum, yalnızca dilsel bir çeviri yapılmakla yetinilmediği, bununla beraber metnin kuramsal bir uyum süzgecinden geçirildiği fikrini akla getirmektedir.

Bu sebeple Yuhanna b. Bitrik tercümesinin mahiyeti tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar, metnin kelimesi kelimesine bir çeviri olmadığını savunmaktadır. Dolayısıyla metin, yalnızca kavramsal

²⁰ Pieter L. Schoonheim, *Aristotle's Meteorology in the Arabico-Latin Tradition: A Critical Edition of the Texts, with Introduction and Indexes*, Aristoteles Semitico-Latinus 12 (Leiden; Boston; Köln: Brill, 2000), xv.

²¹ Petraitis, *el-Âsâru'l-'ulviyye li-Aristûtâlîs*.

düzlemde sadeleştirilmiş veya kısmen özetlenmiş bir *compendium* olma niteliğini haizdir.²² Gutas da Bitrik'in Arapça kullanımını *ta-kır tukur* tercüme edilmiş bir dil olarak nitelemiş, buna rağmen kavramların karşılıklarını doğru aktardığına yönelik Bitrik'in hakkını teslim etmiştir.²³

El-Âşâru'l-'ulviyye'nin dördüncü kitabı, Aristoteles'in metniyle mukayese edildiğinde hem benzerlikler hem de yapı ve içerik farklılıkları olduğu dikkatli bir gözden kaçmayacaktır. Tercümede temel Aristotelesçi kavramların Arapçadaki karşılıkları genellikle sık kullanılan ve yerleşik terimlerle ifade edilmiştir. Buna şu ifadeler örnek olarak verilebilir: nitelik: *poion=keyfiyet*; sıcaklık: *thermos=harâre*; soğukluk: *psuchros=burûde*; kuruluk: *seron=yebûse*; yaş: *hugron=ruûbe*. Bu kavramların, düşüncenin tarihsel ve doğal seyri içerisinde, Arapça doğa felsefesi nazariyesi inşa etme sürecinde İbn Sina, Farabi ve Kindi gibi sonraki filozoflar tarafından büyük oranda aynı şekilde kullanılmaya devam edildiğini ifade etmek gerekir.

Sonuç olarak, Aristoteles'in *Meteôrologika* IV adlı eseri ile İslam felsefesi geleneğinin bir ürünü olarak telakki edilebilecek *el-Âşâru'l-'ulviyye* IV arasındaki irtibat, basit bir metinler arası aktarımdan veya *mot à mot* bir çeviri ilişkisinden çok daha derin bir entelektüel dönüşüm ve yeniden yorumlama süreci olarak değerlendirilmeyi hak eder. Tercüme edilen metindeki yazım biçimi, zaman zaman açıklayıcı bir üslup, bazen indirgemeci ve sadeleştirici bir yaklaşım ve çoğunlukla yeniden ifade edici bir tarz olarak öne çıkmaktadır. Bu karmaşık ilişki, İslam felsefesi geleneği içerisinde Aristotelesçi doğa tasarımının filolojik ve nazari olarak geçirdiği evreleri ve yeniden inşa edilme süreçlerini göstermesi açısından kayda değerdir. Bu faaliyetin doğrudan orijinal metne bağlı kalınarak yapılmadığını ifade etmek, çevirinin sadece dilsel bir aktarımın ötesine geçtiğini ve içeriğin yeni bir kültürel ve entelektüel çerçeveye entegre edildiğini vurgular. Mütercim ya da şârih, metni pasif bir şekilde aktarmakla kalmayıp, kendi felsefi birikimiyle harmanlamış, zaman zaman Aristotelesçi argümanları İslam düşüncesinin terminoloji ve kavram çerçevesiyle birleştirmiştir.

22 Schoonheim, *Aristotle's Meteorology in the Arabico-Latin Tradition*, xi.

23 Dimitri Gutas, "Arapça'ya Tercüme Edilen Yunanca Felsefi Eserler," *İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya, çev. İbrahim Halil Üçer, 6. Bs. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 134-35.

Filolojik düzeyde, bu dönüşüm esas olarak ıstılahi adaptasyonlarla kendini göstermektedir. Yunanca felsefi terimlerin Arapçaya çevrilmesi süreci, hedef dilde yeni bir kavramsal yapının oluşturulmasını gerektirmiştir. Örneğin, Aristoteles'in madde, form, potansiyel ve aktüel gibi temel kavramları, Arapçaya "madde", "suret", "kuvve" ve "fiil" gibi terimlerle aktarılmıştır. Bu terimler İslam felsefesinin kendi bağlamı, kültür mirası ve teolojik tartışmaları içinde yeni anlam katmanları kazanarak, tercüme edilen kavramlar Arapçada yeniden şekillendirilmiştir. Metinlerin açıklayıcı niteliği, Aristoteles'in kimi zaman karmaşık veya kısaca geçiştirerek ifade ettiği düşüncelerin, İslam düşünürleri tarafından daha geniş kitleler ya da farklı entelektüel seviyelerdeki okuyuculara hitap edecek şekilde zenginleştirildiğini ve örneklendirildiğini gösterir. İndirgemeci yaklaşım ise, bazı Aristotelesçi argümanların ya da bölümlerin, İslam felsefesinin öncelikleri ya da kabul görmüş teorileri doğrultusunda sadeleştirildiğini ya da bazı ayrıntıların göz ardı edildiğini ima eder. Yeniden ifade edici yazım tarzı ise, benzer düşüncelerin farklı bağlamlar veya vurgularla tekrar ele alınarak güçlendirilmesini ya da farklı açılardan açıklanmasını sağlar.

Nazari düzeyde dönüşüm, Aristotelesçi doğa felsefesinin temel unsurlarının İslam kozmolojisi, metafiziği ve teolojisi ile bir araya gelmesinde açıkça görülür. İslam düşünürleri, Aristotelesçi dört unsur, hareket ve nedensellik teorisi gibi mesaili ele alırken, bunları zaman zaman hudûs teorisi gibi İslam'ın yaratılış ve Tanrı anlayışına uyumlu hale getirmiş ya da eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Bu ilişkinin işlevselliği, İslam medeniyetinin dışarıdan gelen entelektüel mirasla nasıl etkileşimde bulunduğunu, bu mirası nasıl içselleştirdiğini ve kendi özgün hüviyetini inşa ederken kadim mirası nasıl dönüştürdüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu metinler arası etkileşim, İslam düşünürlerinin Aristoteles'i sadece taklit etmekle kalmayıp, onu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendiren, kendi felsefi ve bilimsel sistemlerine entegre etmesiyle, evrensel bilgi birikimine önemli katkılarda bulunduklarını gösterir. Aynı zamanda, felsefi ve bilimsel bilginin farklı medeniyetler arasında nasıl aktarıldığını, nasıl evrildiğini ve yeni bağlamlarda nasıl zenginleştiğini anlamak için kritik bir örnek teşkil eder. Bu sebeple, *Meteôrologika IV* ile *el-Âşâru'l-'ulviyye IV* arasındaki bu ilişki, yalnızca iki metin arasındaki bir bağı değil, iki büyük kültürel mirasın entelektüel alışverişinin ve yaratıcı sentezinin canlı bir kanıtıdır.

4.3 Eserin Diğer Dillere Çevirileri

Yuhanna b. Bitrik'in Arapça *Meteôrologika* çevirisi, İslam dünyasında yalnızca İbn Sina gibi büyük filozoflar tarafından dikkate alınmış bir tercüme değildir. Eser, aynı zamanda Batı dünyasında da Latinceye çevrilerek etkinliğini sürdürmüştür. Bu çeviriyi XII. yüzyılda Cremonalı Gerard Latinceye aktarmış, söz konusu metin 2000 yılında Schoonheim tarafından *Aristotle's Meteorology in the Arabico-Latin Tradition: A Critical Edition of the Texts, with Introduction and Indexes* başlığıyla tenkitli edisyon halinde neşredilmiştir. Samuel b. Tibbon da eseri *Otot ha-Şamayim* başlığıyla İbraniceye tercüme etmiştir. Bu tercüme 1995 yılında editörlüğü Resianne Fontaine tarafından yapılarak tekrar neşredilmiştir.

5. TERCÜME Mİ TELİF Mİ? METEÔROLOGIKA IV'ÜN ARAPÇADA YENİDEN İNŞASI VE EL-EF'ÂL VE'L-İNFİ'ÂLÂTTAKİ İZDÜŞÜMLERİ

Aristoteles'in *Meteôrologika* adlı doğa felsefesi kitabı, Antik Yunan felsefesinin tabiat kavrayışını yeniden formüle eden eserler arasında mühim bir köşe taşı olma özelliğini taşır. Bu eserin özellikle IV. kitabı, kimyasal ve fizyolojik tahlilleri barındıran içeriğiyle sadece Yunan felsefi geleneğini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda İslam filozoflarının doğa felsefesi kuramlarını şekillendirmede de kayda değer bir etki yaratmıştır. Ancak, bu etkileşimin keyfiyeti, sadece basit bir metinsel intikal ya da çeviri faaliyeti olmaktan ziyade, kültürel düzeyde mevcut felsefi mirasın yeniden inşa süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda *Meteôrologika* IV'ün Arapça karşılığı olan *Kitâbü'l-Âsârü'l-'ulviyye*, mahza bir tercüme ameliyesi olarak mı kalmıştır; yoksa metin, kendisine tercüme edildiği dilin bilimsel menheci ve felsefi yapısı içerisinde tekrar mı kurgulanmıştır? Bu soru, İslam felsefe geleneğinde tercüme ile telif arasındaki çizginin, bu mirası takip eden eser/ler üzerinden, ne kadar kırılğan olduğunu anlamaya çalışmak açısından cevaplanması gereken bir sorudur.

Gerçekten de bu tercüme-telif gerilimi, yalnızca lugavi disiplinlerin mevzuu değildir. Felsefi düşüncenin başka bir dil ve kültür içerisine intikalinin doğası ile ilgili de bir tartışmadır. Grekçeden Arapçaya çevrilen her eser, aynı zamanda epistemolojik bir yeniden üretimin tezahürüdür. Gerçi, belki de bilimsel her tercüme

eser için bu ifadenin bir benzerini kullanmak yerinde olacaktır. Ancak *Meteôrologika IV*'ün tercüme ve Arapçaya intikal süreci, bu durumun daha belirgin hale gelmesinde nevi şahsına münhasır bir örneklik teşkil eder. Zira eserin çevirisi, yalnızca hedef dilde kelimelerin ve kavramların karşılıklarını bulmakla kalmamış, aynı zamanda Aristotelesçi tabiat teorisinin söz konusu dilin bilimsel kategorileri çerçevesinde yeniden formüle edilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, İbn Sina'nın *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* adlı eseri, *Meteôrologika IV*'ün bir uzantısı değildir. Aksine onun kavram düzeyinde dönüştürdüğü ve yeniden biçim kazandırdığı bir telif ürünü olarak değerlendirilmelidir.

İbn Sina'nın *Kitâbu's-Şifâ*' külliyyatı içerisinde yer alan *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* adlı kitap, genel muhteva açısından Aristoteles'in *Meteôrologika IV*'üne denk düşer. Bununla birlikte İbn Sina, Aristoteles'in sıkı bir takipçisi olmayı benimsemek yerine Aristotelesçi tabiat felsefesini yeniden kurgulamış, sistematize etmiş, zenginleştirmiş ve özgünleştirmiş bir İslam filozofudur. Bu minval üzere *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât*, yalnızca bir şerh veya tercüme eser değil, Aristotelesçi nitelikler ve mizaç teorisi temelinde yeniden formüle edilen bir telif-yeniden inşa denemesidir.

5.1 *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât*'ın *eş-Şifâ*' Külliyyatındaki Yeri, Neşir ve Tercümeler

İbn Sina'nın doğa felsefesi külliyyatı, Aristotelesçi doktrin ve tasnif takip edilerek sekiz ana kitap halinde telif edilmiştir: *es-Semâ'u't-tabî'i* (Fizik), *es-Semâ ve'l-âlem* (Sema ve Âlem), *el-Kevn ve'l-fesâd* (Oluş ve Bozuluş), *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* (Etkiler ve Edilgiler), *el-Me'âdin ve'l-âsârü'l-'ulviyye* (Mineroloji ve Meteoroloji), *Kitâbü'n-nefs* (Psikoloji), *Kitâbü'n-nebât* (Botanik) ve *Kitâbü'l-hayevân* (Zooloji).

Yukarıdaki tasnife göre İbn Sina, Aristoteles'in *Meteôrologika*'da işlediği konulara denk gelen meseleleri müstakil iki ayrı eser olarak kaleme almıştır: *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* ve *el-Ma'âdin ve'l-âsârü'l-'ulviyye*. Zira *eş-Şifâ*' içerisindeki doğa felsefesi külliyyatının tasnif sırasına bakıldığında, onun *es-Semâ'u't-tabî'i*, *es-Semâ ve'l-âlem* ve *el-Kevn ve'l-fesâd* kitapları akabinde dördüncü kitap olarak bu eseri telif ettiğini, beşinci kitap olarak da *el-Ma'âdin ve'l-âsârü'l-'ulviyye*'yi kaleme aldığı görülecektir. Dolayısıyla bu durum, Aristotelesçi *Meteôrologika*'nın İbn Sina tarafından iki kısma ayrılarak telif edildiğini göstermektedir. Ne var ki külliyyat içerisindeki tasni-

fin bir hiyerarşi gözeterek yapıldığı varsayımından yola çıkıldığında, İbn Sina'nın Aristoteles metninin konu sırasına sadık kalmadığı göze çarparaktır. O, IV. kitabı I-III'e takdim etmiş; *Meteôrologika* I-III içerisindeki meseleleri beşinci kitapta, *Meteôrologika* IV içerisindeki meseleleri de dördüncü kitapta ele almıştır.

Meseleyi biraz daha açmak gerekirse, İbn Sina'nın tabiat külli-yatı, Aristotelesçi metinlerle paralellik arz etmektedir. Nitekim İbn Sina'nın *el-Me'âdin ve'l-âşâru'l-'ulviyye* adlı eseri, Aristoteles'in *Meteôrologika* I-III bölümlerine karşılık gelirken, *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* ise *Meteôrologika* IV'ün muadilidir. Ancak İbn Sina, Aristoteles'in toprak, su, hava ve ateşten müteşekkil cisimleri doğrudan incelemesinden farklı olarak, bu cisimlerin temelini oluşturan dört niteliği (sıcak, soğuk, yaş, kuru) ve bunlarda ortaya çıkan değişimleri ayrı bir ilim konusu olarak ele almıştır. Bu yaklaşım, fiziksel fenomenleri cisimlerin cevheri varlıklarından ziyade, onlarda tezahür eden niteliksel dönüşümler üzerinden anlamlandırma çabasını yansıtır.

Bu bağlamda, İbn Sina fizikteki cisimlerin basit, bileşik, bileşik mizaçlı, bileşik mizaçlı ve bitkisel nefis sahibi vb. şeklinde tasnif edilen tabii seyrini takip etmenin yanı sıra, değişim ve hareket temelli bir tasnifi de gözeterek konuları işlemiştir. Onun sisteminde, unsurlar ve bunların sema ve alemdeki konumları *es-Semâ ve'l-âlem* adlı eserde incelenirken; basit cisimlerdeki cevheri hareket ve değişimler *el-Kevn ve'l-fesâd*'a havale edilmiştir. Niteliksel ve niceliksel değişimler ise *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* kitabının ana konusunu oluşturmuştur. Böylece İbn Sina, cisimlere eklenen kayıtlarla oluşan mutlak, basit, bileşik, mizaçlı ve nefis sahibi cisimler şeklindeki hiyerarşiyi, fiziğin merkezi kavramı olan değişim ve hareketi de dikkate alan bir tasnifle *el-Kevn ve'l-fesâd* ile *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât*'ı kendi sistemine entegre etmiştir.

Bu sistematik ayırım, İbn Sina'nın fiziksel varlıkları ve değişimleri nasıl kategorize ettiğini açıkça göstermektedir. Buna göre, basit cisimler ve bunların sema ve alemdeki durumları *es-Semâ ve'l-âlem*'de, basit cisimlerdeki cevheri değişimler ise *el-Kevn ve'l-fesâd*'da incelenmiştir. Öte yandan, bileşik cisimler *el-Me'âdin ve'l-âşâru'l-'ulviyye*'de ele alınırken, bu bileşiklerdeki niteliksel değişimler *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât*'ın kapsamına girmiştir. Son olarak, *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* kitabının niteliksel değişimleri içermesi ve mizaç kavramının niteliklerin bir nevi oran ve orantısı olması sebebiyle, mizaç konusu da bu eserin ikinci bölümünü teşkil etmiştir.

Dolayısıyla burada makaleye konu edilecek olan *el-Ef’âl ve’l-infi’âlât*, İbn Sinacı külliyyatta Aristotelesçi *Meteôrologika IV*’ün işlevini üstlenmekle birlikte, içerik ve konu düzeni açısından Aristoteles’in metnini aşan nazari derinliği haiz bir meziyettedir. İbn Sina bu kitabıyla, interdisipliner bir metin telif ederek diğer bilim dallarıyla irtibat kuran bir yazım tarzı ve üslubu benimsemiştir.

Kitabın ilk bilimsel incelemesi, 1969 yılında Mahmûd Kâsım’ın Kahire’deki çalışmalarıyla gerçekleşmiş olup, İbrahim Medkur bu incelemeyi tetkik ederek esere bir önsöz eklemiştir. İbn Sina’nın *Kitâbu’ş-Şifâ*’ külliyyatının *et-Tabî’iyyât* bölümünün ikinci cildi içerisinde, 201 ile 267 arasındaki sayfalarda *el-Ef’âl ve’l-infi’âlât* başlığı altında neşredilmiştir.²⁴ Bu bölümün 205 ila 207 sayfaları arasında bir dizgi yanlışı ve kopukluk mevcut olup, bu kısma *Kitabü’n-Nefs* bölümünden 3 sayfa eklenmiştir.

Eserin Türkçe tercümesi, *Etkiler ve Edilgiler* adıyla Litera Yayıncılık tarafından 2024 yılında yapılmıştır.²⁵ Bu tercüme faaliyeti, Mustafa Özbakır tarafından el yazması nüshalar temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Avicenna Latinus (*Corpus Philosophorum Medii Aevi*) adlı projesi çerçevesinde bu eser, Simone van Riet tarafından *Liber Quartus Naturalium De Actionibus et Passionibus Qualitatum Primarum* başlığıyla Latinceye çevrilmiş ve 1989 senesinde Leiden ve Leuven’de neşredilmiştir. Gérard Verbeke bu kitaba ayrıntılı bir Fransızca giriş bölümü yazmıştır.²⁶

5.2 *el-Ef’âl ve’l-infi’âlât*’ın Muhtevası: Nitelikler Kuramının ve Mizaç Teorisinin Yeniden İnşası

İbn Sina’nın *el-Ef’âl ve’l-infi’âlât* eseri, isminden de anlaşılacağı üzere, varlıkları “fiilde bulunma” ve “fiilden etkilenme” haysiyetiy-le incelemek için kaleme alınmıştır. Başlıkta yer alan *ef’âl* kavramı, etkiye bulunan anlamındaki aktif fiilleri ve tesirleri işaret ederken, *infi’âlât* ise etkilenen anlamındaki pasiflik durumlarını, diğer bir tabirle edilgiyi ve etkilenmeyi ifade etmektedir.

24 İbn Sinâ, “el-Ef’âl ve’l-infi’âlât,” *Kitâbu’ş-Şifâ : et-Tabî’iyyât*, ed. Mahmûd Kâsım (Kahire: Dârul-Kâtibul-‘Arabî li’t-Tıbbâ ve’n-Neşr, 1969), 2: 201-67.

25 İbn Sinâ, *Etkiler ve Edilgiler*, çev. Mustafa Özbakır (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2024).

26 Avicenna Latinus, *Liber Quartus Naturalium De Actionibus et Passionibus Qualitatum Primarum*, ed. & çev. Simone van Riet (Leiden; Louvain: Brill; E. Peeters, 1989).

Terimlerin çağrıştırdığı diğer anlamlarından ayırtırmak suretiyle İbn Sina'nın ihdas ettiği fiil ve infial kavramları, Aristotelesçi *Katêgoriai* (*Kategoriler*)'de ele alınan etki-edilgi kavramlarını hatırlatmaktadır. Ancak, İbn Sina'nın bu kavramları kullanışı fiilde bulunma ve fiilden etkilenme durumlarını ifade eden kategorik ayrımlardan farklıdır. Kavramların işaret ettiği anlam dünyası hususiyetle fizik dünyada oluşa-gelen veya bozuluşa-giden doğal değişim süreçlerindeki etkin olma ve edilgin kalma hallerini temsil etme amacı taşır.

Nitekim, kitap ayrıntılı bir şekilde tahlil edildiğinde, dikkatli bir karşılaştırmacı göz, bu metnin Aristoteles'in *Meteôrologika* IV eseriyle müşterek mesaili paylaştığını fark edecektir. Zıt nitelikler vasıtasıyla dört temel unsurun birbiriyle etkileşimi; karışım ya da mizaç teorisi; olgunlaşma, ham kalma, pişme, yanma, kızarma gibi çeşitli değişim ve dönüşüm türleri; sertlik ve yumuşaklık gibi birincil niteliklerden doğan ikincil niteliklerin ortaya çıkışı gibi birçok mesele, İbn Sina tarafından yeniden incelemeye tabi tutulmuştur. Bu kavramların bazıları genişletilerek, bazıları müstakil başlıklar altında Aristoteles'ten farklı bir konu ve sıra düzeniyle okuyucuya sunulmuştur.

Kitabın kayda değer özelliklerinden birisi, Aristotelesçi meteoroloji kuramının genel çerçevesini aşarak daha geniş bir perspektif sunmasıdır. Bununla birlikte eser, kendisiyle diğer ilim dalları arasında bir köprü vazifesi görür. İbn Sina, eserinin baş kısmına koyduğu kısa bir giriş pasajı aracılığıyla, bu kitapta ele alacağı konularla, bu kitabı önceleyen tabiat felsefesi eserleri arasında irtibat kurar. Bu vesileyle önceki eserleriyle bu metin arasında bir tür ilmi süreklilik tesis eder:

Önce doğa bilimlerinin genel durumlarının (*umûr-i âimme*) tarifini, sonra cisimlerin, suretlerin, âlemdeki ilk hareketlerin ve onların doğalarındaki farklılıklarının tarifini ve akabinde oluş bozuluşun hâlleri ile onların elementlerinin tarifini tamamladığımıza göre; göksel cisimlerin tesirlerinin desteğiyle elementsel niteliklerden meydana gelen tümel etkiler ve edilgiler üzerine konuşmamız uygun olur. Eğer bunu da tamamlarsak o zaman göksel etkiler (*âsâr-ı ulviyye*) ve madenlerden başlayarak varlıkların katmanlarının durumlarını açıklamaya başlarız. Ardından nefsin durumunu inceleyeceğiz. Nitekim nefsin durumu hakkında inceleme yapmak, bitkiler ve canlılar hakkında inceleme

yapmaktan daha geneldir. Daha sonra ise bitkiler ve canlıları inceleyip doğa bilimlerinin bu bölümünü sonlandıracağız.²⁷

İbn Sina kitaptaki mesaili iki makale ve bu makalenin altına yerleştirdiği alt başlıklar halinde tasnif eder. Kitabın ikinci makalesi ve son kısmında detaylı bir şekilde incelediği mizaç teorisi, ilk kerte *Meteôrologika IV* ile uyumsuz bir içeriğe sahip olduğu izlenimini uyandırabilir. Çünkü İbn Sina bu bölümde insan bedeni ve diğer canlı türlerinin mizaçlarını konu edinmektedir. Yukarıdaki alıntıda da görüleceği üzere, İbn Sina'nın bu bölümü kitabına dahil etmesinin asıl hedefi, onun *tabi'îyyât* eserlerinin bir sonraki aşamasında ele alacağı psikoloji veya tıp gibi disiplinlere zemin hazırlamaktır. Nitekim *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât*'taki mizaç bölümü, onun literatüre bu kitaptan sonra tasnif ederek dahil ettiği *Kitâbü'n-Nefs* ve *el-Ķânûn fi't-tıbb* kitaplarında daha derinlemesine tahlil edeceği meselelerin ilk nüvelerini taşıy bir biçimde kurgulanmıştır. Örneğin, *el-Ķânûn fi't-tıbb*'ın giriş bahsinde tıbbın tanımı, konusu ve unsurlar işlendikten hemen sonra tıp ilmi açısından mizaç bahsi müstakil olarak ele alınır.²⁸

Bütün bunlar dikkate alındığında, İbn Sina'nın bu eseri, bir yandan *Meteôrologika IV*'ün içerdiği hemen hemen bütün konuları kapsarken, diğer taraftan bu konuları kendi doğa felsefesi sisteminin gereksinimlerine göre yeniden düzenler. Onun bireysel katkılarıyla muhtevaya özgünlük kazandırılır ve metin zenginleştirilir.

Aristoteles, unsurların nitelikleri aracılığıyla birleşim süreçlerini anlatarak *Meteôrologika IV*'e başlar ve ardından dönüşüm türlerini sıralar. İbn Sina da eserinin ilk bölümünde unsurları ve unsurlardan sadır olan nitelikleri tartışmaya koyularak Aristoteles'in kitabında yaptığına benzer bir başlangıç yapar. Fakat İbn Sina'nın Aristotelesçi üslup ve yazım biçiminden ayrıldığı esas noktalardan birisi, konuların tanzim ve tasnif ediliş yöntemidir. İbn Sina girişte bahsettiği başlangıç konularının hemen akabinde, Aristoteles ve antik dönem şârihlerinin yalnızca birkaç örnek vererek değindiği bazı meseleleri önemseyerek, bu konuları müstakil fasıllar halinde ele alır. Mesela, denizlerin durumu, deniz suyunun özellikleri ve denizin tuzluluğu meseleleri Aristoteles'in eserinde neredeyse hiç bahsedilmemiş sayılacak kadar kısa geçirilirken, İbn Sina bu

²⁷ İbn Sinâ, *Etkiler ve Edilgiler*, 14.

²⁸ İbn Sinâ, *El-Ķânûn Fi't Tıbb*, çev. Esin Kahya, 3 cilt. (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1995), 1: 11-23.

meselelere dair *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât*'ta ayrıntılı bir bölüm kaleme almıştır. Bu İbn Sina'ya özgü yeni bir yaklaşım tarzıdır.

Benzer bir biçimde, *Meteôrologika* IV'ün sekizinci bölümünde ele alınan çeşitli dönüşüm süreçleri, Aristoteles'in metninde dağınık bir şekilde zikredilirken, İbn Sina bu konuları kapsamlı ve düzenli bir şekilde ayrı bir bölümde uzun uzun tartışır. *El-Ef'âl ve'l-infi'âlât*'ın ilgili bölümünde pişirme, kızartma, buharlaştırma, erime, yumuşama, tutuşma ve yanma gibi ikincil nitelik süreçleri teker teker ele alınır; bu süreçlerin sıcak-soğuk ve yaş-kuru gibi temel niteliklerin etkileşimleriyle nasıl meydana geldiği ayrıntılı bir biçimde şerh edilir. Aristoteles'in metninde belki de birkaç pasajı geçmeyen bu konular, İbn Sina tarafından sistematik bir şekilde tasnif edilmiş ve içeriği genişletilerek daha şümullü bir hale getirilmiştir.

İbn Sina'nın felsefi düşüncesindeki bir diğer özgün yenilik, onun maddenin niceliği ile niteliği arasındaki etkileşime dair ayrı bir başlık açarak konuyu tahlil etmeye girişmesidir. İbn Sina yine müstakil bir başlık altında, *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât*'ın ilk makalesinin dördüncü faslında, maddedeki niceliksel artışın, o maddenin niteliksel etkisini de artıracığı yönünde kapsamlı bir tartışma yürütür. Ancak ne var ki ne Aristoteles'in kitabında ne de İskender el-Afrodisi veyahut da Olympiodorus gibi Aristoteles şârihlerinin eserlerinde bu mesele herhangi bir başlık altında irdelenmemiştir. İbn Sinacı bakış açısı konuya dair farkındalık geliştirmiş, maddenin miktarı ile maddenin keyfiyetine dair özellikleri arasındaki karmaşık ilişkiyi büyük bir titizlikle irdeleyerek gün yüzüne çıkarmış, böylelikle daha önce kaleme alınan tabiat felsefesi literatüründe muğlak kalan mühim bir meseleye izahat getirmiştir.

Aristoteles'in ilk olarak *Meteôrologika* IV'te öne sürdüğü sıcak, soğuk, yaş ve kurudan müteşekkil dört temel nitelik, İbn Sinacı tabiat felsefesi tasavvurunda, fail ve münfail nitelikler başlığı altında bir üst çatıda bir araya getirilmiş, böylelikle dört nitelik etkin ve edilgin niteliklerin alt unsurları halinde ele alınmıştır. İbn Sina dört temel niteliği doğrudan tabii güçlerle irtibatlandırarak her bir nitelik için etkide bulunma ve etkilenme biçimlerini tafsilatıyla tayin eder. Örneğin, sıcaklık niteliği aktif ve fail bir güç (kuvvet) olarak tanımlanırken, soğukluk pasif nitelik olarak ele alınır. Yaşlık ve kuruluk ise, maddelerin karışım sürecinde sürekliliğin ve geçiciliğin sağlanmasıyla yakından ilişkilidir.²⁹ Bu kavramsal ayırım,

²⁹ İbn Sînâ, *Etkiler ve Edilgiler*, 50-53.

Aristoteles'in eserinde dolaylı bir şekilde kendine yer bulmasına rağmen, İbn Sina bu yapıyı daha açık bir şekilde kavramsal tutarlılık sağlayarak inşa etmeyi başarmış bir filozoftur.

Aristoteles'in *Meteôrologika IV*'te ele aldığı önemli konulardan biri olan karışım meselesi, İbn Sina tarafından mizaç kavramıyla sistematik hale getirilmiş ve tabiat felsefesinin önemli meselelerinden biri olma özelliği kazanmıştır. İbn Sina'ya göre, mizaç, farklı unsurların kendilerine özgü özelliklerini yitirmeden bir araya gelmeleri sürecidir. Bu süreçte oluşan birlik, fiziksel bir birleşme değil, daha çok niteliksel bir dengede karar kılma durumudur.³⁰ Bu önemli noktada İbn Sina, Aristotelesçi ontolojik ilkeleri korurken, onun açıklama sınırlarını genişleten, orijinal bir teorik çerçeve sunmaktadır. Örneğin, sıcak ve soğuk niteliklerin karışımıyla oluşan bir bileşikte (örneğin su buharı), bu iki zıt nitelik tamamen ortadan kalkmaz, ancak nitelikler düzeyinde birbirlerini dengeleyerek yeni bir oluşuma zemin hazırlarlar.

SONUÇ

Meteôrologika IV, Aristoteles felsefesi geleneği içinde yalnızca onun telif ettiği doğa felsefesi külliyatının bir bileşeni değil, aynı zamanda metinsel, kavramsal ve kültürel geçişlerin ve sürekliliğin mihenk taşı sayılabilecek bir noktada bulunan çok katmanlı bir felsefi yapıdır. Antik şârihler tarafından tabiat felsefesi külliyatı içerisinde metnin konumuna dair çeşitli tartışmalara sahne olan bu metin, modern dönemde de metnin otantikliğine dair farklı eleştiri ve tutumların merkezine yerleşmiştir. Aristoteles'in külliyatı içerisindeki yeri kadar, felsefi içerik açısından da çeşitli münakaşalara kaynaklık etmiştir.

Makale boyunca gösterilmeye çalışıldığı gibi, IV. kitapta ele alınan nitelikler kuramı, bileşik cisimlerin oluşumu, birincil ve ikincil nitelikler, karışım ve mizaç teorisi gibi konular, yalnızca Aristotelesçi düşüncenin nevi şahsına münhasır mantığı açısından değil, aynı zamanda bu düşüncenin İslam dünyasındaki izdüşümleri ve yeniden ifade edilme tarzı bağlamında da önem arz eder. Yuhanna b. Bitrik'in Arapça tercümesi ise, sadece dilsel bir aktarım olmanın

30 İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ: Oluş ve Bozuluş [el-Kevn ve'l-fesâd]*, çev. Muammer İskenderoğlu, İslam Felsefe Klasikleri 14, 2. Bs. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 56.

ötesine geçerek, nazari bir yeniden inşa sürecinin ilk adımı olma özelliği taşır. Bu tercüme, Grekçe kavramların Arapçaya intikaliyle, Aristotelesçi mesailin yeni bir felsefi dil kazanmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra tercümesi yapılan eserdeki örneklerin Arapça dil havzasında yerelleştirilmesi ve nazari yapının İslam düşüncesinin ihtiyaçlarına göre yeniden tahlil edilmesi açısından kayda değer bir örneklik teşkil eder.

Sonuç olarak, *Meteôrologika* IV'ün Antik, Orta Çağ ve İslam felsefesi içindeki serencamı, yalnızca bir metin aktarımıyla sınırlı kalmayan, mevzuun genişletilip derinleştirildiği, mesailin çeşitlendirildiği ve kavramsal dönüşümün gerçekleştirildiği çok katmanlı bir felsefi mirasa tekabül eder. Bu durum, metin geleneği, çeviri faaliyetleri ve kuramsal içerik açısından, Aristotelesçi düşüncenin farklı dil ve kültür havzaları içerisinde yeniden üretilebildiğini ve İslam felsefesinin bu üretim sürecinde kendine özgü katkılar sunduğunu gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

- Alexander of Aphrodisias. *Alexander of Aphrodisias: On Aristotle Meteorology* 4. Çev. Eric Lewis. Paperback Edition. Ancient Commentators on Aristotle. London; New Delhi; New York; Sydney: Bloomsbury Academic Publishing, 2014.
- Aristotle. *Meteorologica*. Çev. H. D. P. Lee. The Loeb Classical Library. London: Heinemann, 1952.
- Desclos, Marie-Laurence, ve William Wall Fortenbaugh. *Strato of Lampsacus: Text, Translation, and Discussion*. Rutgers University Studies in Classical Humanities, vol. 16. New Brunswick, N.J: Transaction Publishers, 2011.
- Gottschalk, H. B. "The Authorship of Meteorologica, Book IV." *Classical Quarterly* 11, sy. 1-2 (1961): 67-79. doi:10.1017/s0009838800008399.
- Gutas, Dimitri. "Arapça'ya Tercüme Edilen Yunanca Felsefi Eserler." *İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya. Çev. İbrahim Halil Üçer, 6. Bs. 777-97. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Höffe, Otfried. *Aristotle*, ed. Anthony Preus. Çev. Christine Salazar. SUNY series in ancient Greek philosophy. Albany: State University of New York Press, 2003.

- İbn Sînâ. “el-Ef'âl ve'l-infi'âlât.” *Kitâbu's-Sifâ: et-Tabî'iyât*, ed. Mahmûd Kâsım, 2: 201-67. Kahire: Dâru'l-Kâtibu'l-'Arabî li't-Ṭibâa ve'n-Neşr, 1969.
- . *El-Kânûn Fi't Tıbb*. Çev. Esin Kahya. 3 cilt. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1995.
- . *Etkiler ve Edilgiler*. Çev. Mustafa Özbakır. 1. Bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2024.
- . *Kitâbu's-Sifâ: Oluş ve Bozuluş [el-Kevn ve'l-fesâd]*. Çev. Muammer İskenderoğlu. İslam Felsefe Klasikleri 14, 2. Bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Latinus, Avicenna. *Liber Quartus Naturalium De Actionibus et Passionibus Qualitatum Primarum*. Düz. & Çev. Simone van Riet. Leiden; Louvain: Brill; E. Peeters, 1989.
- Olympiodorus. *Olympiodori in Aristotelis Meteora commentaria*. Çev. Guilelmus Wilhelm Stüve. C. XII/II. Commentaria in Aristotelem Graeca. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. doi:10.1515/9783111621319.
- Petratis, Casimir. *el-Âşâru'l-'ulviyye li-Aristûtâlîs = The Arabic Version of Aristotle's Meteorology*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1967.
- Ross, W. David. *Aristoteles*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Sanders, Kirk R. “Strato on ‘Microvoid’.” *Strato of Lampsacus: Text, Translation, and Discussion*, ed. Marie-Laurence Desclos ve William Wall Fortenbaugh, 263-76. Rutgers University Studies in Classical Humanities, vol. 16. New York: Routledge, 2017.
- Schoonheim, Pieter L. *Aristotle's Meteorology in the Arabico-Latin Tradition: A Critical Edition of the Texts, with Introduction and Indexes*. Aristoteles Semitico-Latinus 12. Leiden; Boston; Köln: Brill, 2000.
- Solmsen, Friedrich. “Citations in Their Bearing on the Origin of ‘Aristotle’ Meteorologica IV.” *Hermes* 113, sy. 4 (1985): 448-59. <https://www.jstor.org/stable/4476460>.

THE GENEALOGY OF *METEÔROLOGIKA* IV: ATTRIBUTION TO ARISTOTLE, ITS TRANSLATIONS, AND IBN SĪNĀ'S *AL-AFĀL WA-L-INFĪĀLĀT*

Abstract

This article examines the fourth book of Aristotle's *Meteôrologika*, a component of his natural philosophy corpus. The first section addresses debates surrounding the authenticity of *Meteôrologika* IV, situating the text within the broader history of philosophy. It explores how ancient commentators perceived the work, presents interpretations by modern historians of philosophy, and offers a brief discussion of the question of attribution. Following this contextual overview, the article turns to the Arabic translations of the text in relation to Greek and Latin commentarial traditions. It examines the interpretations of Alexander of Aphrodisias (d. 3rd century CE) and Olympiodorus (d. 6th century CE), before discussing subsequent Latin translations and commentaries. The third section investigates the process by which *Meteôrologika* IV was reconstructed in its Arabic translation. Special focus is given to *al-Āthār al-'ulwiyya*, translated by Yaḥyā ibn al-Biṭrīq (d. ca. 840), with a comparative analysis of its structure and terminology vis-à-vis the original Greek. Rather than a direct linguistic translation, the text represents a rearticulation shaped by the intellectual and linguistic context of the Arabic philosophical tradition. The final section provides a descriptive and analytical reading of Ibn Sīnā's *al-Afāl wa-l-infī'ālāt*, which engages with themes and content akin to those of *Meteôrologika* IV. The discussion considers the work's place within Ibn Sīnā's natural philosophy, highlighting thematic parallels, original contributions, and conceptual divergences. The article ultimately argues that Ibn Sīnā should be seen both as a continuator of Aristotelian thought and as an independent reinterpreter who reconfigures the tradition within his own philosophical framework.

Keywords: Aristotle, *Meteôrologika*, Ibn Sīnā, natural philosophy, authenticity, quality.